

NEKE ODREDNICE KOLOKVIJALNOG FRAZEOLIZMA
(na materijalu ruskih i hrvatskih ili srpskih frazeologizama)

UDK 801.561.8:801.54:808.2:808.62

Izvorni znanstveni članak. Primljen 15. 6. 1985.

Osnovna karakteristika razgovornih (kolokvijalnih) frazeologizama je stilaska sniženost. U ovom članku naznačit ćemo još neka svojstva kolokvijalnih frazeologizama:

1. ocjensko značenje,
2. slikovitost,
3. neusiljenost, prirodnost u izražavanju,
4. njihovo je značenje intenzivnije od značenja neutralnih riječi ili sveza riječi kojima se izražava to isto ili slično,
5. često unose ironičan, šaljiv ili potezjenjivački ton,
6. deminutiv u sastavu frazeologizma može utjecati na njegovu stilsku sniženost,
7. stilski snižena komponenta u sastavu frazeologizma ukazuje na sniženost frazeologizma u cjelini. Ali zašto postaju stilski sniženi frazeologizmi u čijem su sastavu samo neutralne komponente?

Baveći se problemima frazeologije, mnogi lingvisti definirali su frazeologizam na razne načine. Izdvojiti ćemo dvije definicije: onu Antice Menac, te definiciju frazeologizma iz Rječnika lingvističkih termina Rozentalija i Tenlenkove.

»Frazeološka jedinica (frazeologizam, frazeološki obrat). Leksički nedjeljiv, ustaljena sastava i oblika, značenjski cjelovit skup riječi koji se reproducira kao gotova govorna jedinica.« (6)¹

Osnovne karakteristike frazeologizma općenito su slijedeće:

1. reproduktivnost,
2. cjelovitost, nedjeljivost,
3. ustaljenost,
4. čvrsta struktura, neprobojnost.

Ove se karakteristike mogu primijeniti i na kolokvijalni (razgovorni) frazeologizam. Njega, međutim, od neutralnog frazeologizma izdvaja stilaska komponenta. Prema tvrdnji I. Golub, najbrojniji stilistički sloj u okviru frazeologije čini upravo kolokvijalna frazeologija. Ona se najčešće koristi u uvjetima neposredne komunikacije, neusiljenih razgovora. Vrlo je često u posljednjih dvadesetak godina nalazimo i u književnim djelima pisanim na raznim jezicima, naročito u tzv. prozi u trapericama (termin Aleksandra Flakera). Od neutralnih je frazeologizama odvajati, kako smo već napomenuli, stilaska komponenta: razgovorni su frazeologizmi stilski sniženi.² Vrlo je teško egzaktno

¹ Sve citate s ruskog prevela Ž. Fink.

² Pišući o trima stilovima — neutralnom, visokom i razgovornom (kojeg još naziva i sniženim) — M. V. Panov ovako određuje sniženi stil u leksici u odnosu na ostala dva:

»Tako se izdvajaju tri grupe riječi:

a) riječi rijetkih govornih situacija — one tvore visoki stil;

b) riječi čestih govornih situacija — one čine »sniženi« stil, stil svakodnevnog govora (svakodnevnost,

odrediti što zapravo znači sniženi stil. Zato ćemo se poslužiti određenjem Irine B. Golub: »Stilističku karakteristiku riječi *određuje sam čovjek svojim vlastitim poimanjem stila* (istakla Ž. F.): kao stilski obojenu ili primjerenu svakom stilu, tj. stilski neutralnu.« (3). Dakle, prema mišljenju Irine Golub teško je strogo odijeliti neutralne od razgovornih ili knjiških frazeologizama, već se ta dioba provodi manje-više intuitivno.

Ipak ćemo naznačiti neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma koje bi nas mogle približiti njegovoj definiciji. Navest ćemo, u prvom redu, dva određenja kolokvijalnog frazeologizma: određenje I. A. Fedosova i Ju. Ju. Avalijani.

»Razgovorne frazeološke jedinice (FJ) dio su književnog jezika, nešto su stilski snižene, najčešće su svojstvene usmenom govoru i jeziku umjetničkih djela, a karakterizira ih stanovita prirodnost, neizvještačenost, svakodnevnost, prisnost, uobičajenost. Književna sniženost koja je svojstvena razgovornim FJ njihovo je semantičko obilježje.« (2)

Fedosov dalje navodi da je kolokvijalnom frazeologizmu svojstvena blaga emocionalno-ekspresivna obojenost, da izražava različite ocjene — umiljavanje, šalu, ironiju, familijarnost, omalovažavanje i da mu je slikovitost jedno od svojstava.

Ju. Ju. Avalijani:

»Pod razgovornim frazeologizmom podrazumijevamo onaj sloj frazeoloških jedinica koji nastaje u uvjetima neusiljene i stalno obnavljane komunikacije među članovima određenih kolektiva. Slične situacije pri takvoj komunikaciji pobuđuju jednake reakcije govornika, a one su, prije svega, dio usmenog govora — pismeni razgovorni govor u ovom je smislu sekundaran — i odražavaju se u ponavljanim, vrlo često reproduciranim replikama dijaloga. Zbog takve standardnosti situacija postoji tendencija da se zadrže u govoru u obliku specijalnih formula, modalno-ocjenskih reakcija, neposredno izazvanih situacijom koju procjenjuju i maksimalno su orijentirane na sugovornika.« (1)

Uzimajući u obzir i zaključke Fedosova i Avalijani i neka naša zapažanja, navest ćemo nekoliko karakteristika kolokvijalnih frazeologizama.

1. Ne upotrebljavamo ih u svakom kontekstu niti u svakoj situaciji. Uzimimo primjer govornika koji želi auditoriju iznijeti neku svoju ideju, misao, stav ili sl., ili profesora koji učenicima ili studentima drži predavanje. Uključivanje pretjeranog broja kolokvijalnih frazeologizama u njihova izlaganja (izuzev možda radi postizanja nekog naročitog efekta, možda čak suzbijanja napetosti koja je zavladała iz nekog razloga) čini nam se izvještačenim ili čak na neki način kao podilaženje slušateljima. Dakle, zaključujemo da za njima posežemo u neusiljenim situacijama, u opuštenim razgovorima, gotovo familijarnim atmosferama. Oni u izričaje unose neizvještačenost, prirodnost, izlaganju daju lakoću i ne pretjerano ozbiljan ton.

2. Osim toga, kolokvijalni frazeologizmi imaju intenzivnije značenje od neutralnih riječi ili sveza riječi kojima možemo izraziti to isto ili približno isto, njima postizemo jači efekt. Ni u kom slučaju nije svejedno kažemo li у черта на куличках ili очень далеко; кот наплакал ili очень мало; хоть пруд

»sniženost« nemaju negativni prizvuk: u određenim govornim situacijama samo je takav stil moguć i najpoželjniji; on isto tako može izražavati pozitivan, »pohvalan« sadržaj kao i svaki drugi stil; c) riječi koje ni na koji način nisu određene situacijom: to su »uobičajene, svakidašnje« riječi, riječi za sve situacije; one su stilski neutralne i tvore neutralni jezični stil.« (5)

пруды <кого, чего> или очень много; puna šaka brade ili velika sreća /korist, dobit, potpuno zadovoljstvo/; gdje je bog rekao laku noć ili veoma daleko, u zabačenom/zabitoj kraju/mjestu; izgrditi *koga* na pasja kola ili žestoko izgrditi *koga*.³

3. Kolokvijalni frazeologizam unosi u izričaj često ironičan ton (телячий восторг /ирон./, ходить в гениях /ирон./, ходить в личностях /ирон./, работать за птичку /ирон./, prošla baba s kolači /s kolačima, govoriti francuski/ nje-mački itd. kao krava latinski), a rjeđe šaljiv (от горшка два вершка /шутл./, ерунда на постном масле /шутл./, trla baba lan da joj prođe dan, imati veće oči nego želudac), ili pak ton omalovažavanja (дурья башка, kao bula u jagode, glup kao klada).

4. Ocjensko značenje (оценочное значение) jedna je od bitnih karakteristika razgovorne frazeologije. Prema definiciji Žukova (8) to je pozitivna ili negativna karakteristika osobe ili predmeta, karakteristika trajna, stalna, a ne slučajna ili privremena: ни богу свечка, ни черту кочерга; видать виды, глаза на мокром месте у кого, от горшка два вершка /шутл./, nemati dlake na jeziku, imati mušice [u glavi]. To je svojstvo moguće i kod neutralnih frazeologizama iako, po našem mišljenju, rjeđe.

5. Kolokvijalnim frazeologizmima svojstvena je i slikovitost: прищемить под каблукочком, козья ножка, ручки в брючки, держать ушки топориком, sjediti na (između) dvije stolice, hvatati se/uhvatiti se za stomak od smijeha (smijući se), pasti (spasti, sići i sl.) s konja na magarca. I upravo ova osobina kolokvijalnih frazeologizama potvrđuje stav Vasiljeve da su oni »роорсена конкретност« »обобщенная конкретность« /7/.

6. Mislimo da deminutivi u sastavu frazeologizama (прищемить под каблукочком, козья ножка, ручки в брючки, тjerati/istjerati *komu* мушце [iz glave], miran (tih) kao bubica, šačica ljudi) upućuje na sniženi stil. Time ni u kom slučaju ne želimo tvrditi da su svi frazeologizmi u čijem je sastavu deminutiv razgovorni. Postoji čak i određen broj termina s deminutivom: анютины глазки (bot), беговая дорожка /круп/ (sport.), древесный жучок (zool.), a dakako i neutralnih frazeologizama: бородак ключа, горлышко бутылки /кувшина itd./, военный городок, детский /пионерский грибок, grančica mira. Ali nam se čini da deminutiv u većini slučajeva ipak utječe na stil frazeologizma.¹

7. Na prvi je pogled najjednostavniji kriterij pri određivanju stilske odrednice frazeologizma utvrđivanje stilske odrednice pojedinih komponenata. To bi značilo da stilska odrednica jedne komponente iz sastava određenog frazeologizma automatski upućuje na stilsku odrednicu frazeologizma u cjelosti. Međutim, valja se prisjetiti da su kod većine frazeologizama kompo-

³ Hrvatske ili srpske frazeologizme ispisivali smo iz Frazeološkog rječnika hrvatskog ili srpskog jezika (9) u kojem, na žalost, nema stilskih odrednica, pa smo se u određivanju stila pojedinih frazeologizama rukovodili svojim osjećajem za stil. Uz sve ovdje navedene ruske frazeologizme stoji stilska odrednica razg. bilo u Ruskohrvatskom ili srpskom frazeološkom rječniku (10) bilo u Rječniku ruskog jezika Ožegova 12).

⁴ Listajući Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, zamijetili smo da je stilski neutralnih frazeologizama u čijem je sastavu deminutiv manje nego u ruskom jeziku. Valja naglasiti da taj Rječnik ne obuhvaća termine u čijem bi sastavu mogao biti deminutiv. Ovo ne navodimo kao neki konačni zaključak, već kao primjedbu koju bi vjerojatno trebalo ozbiljnije proraditi. U Matešićevom Rječniku naišli smo samo na jedan frazeologizam (grančica mira) koji je, po našem mišljenju, negdje na granici između neutralnog i visokog stila i na dva frazeologizma za koje nam se čini da su na granici između neutralnog i razgovornog stila: igrati jezičca na vagi (na kantar), ni riječce ne reći (ne izustiti i sl.).

nente desemantizirane i da u frazeologizam ne »unose« svoje leksičko značenje. Značenje većine frazeologizama (u užem smislu), nije zbir značenja njegovih komponentata. Stoga nam se čini da pojedine komponente ne doprinose stilu frazeologizma u cijelosti. Jer kako bi onda frazeologizam koji u svome sastavu ima isključivo stilski neutralne komponente mogao postati stilski markiran, tj. kako bi mogao postati razgovornim (ни богу свечка, ни чергу кочерга; вокруг да около, глаза на мокром месте у **кого**, држати све нити у [својим] рукама (у ручи), добити по прстима, crno (slabo, лоше и сл.) се пише).

Slično mišljenje zastupa i Žukov nudeći ovakvo rješenje: »U najvećem broju slučajeva, međutim, same po sebi komponente ne utječu na stilski ton frazeologizma. Stilaska obojenost (visoka ili snižena) obično je rezultat metaforičkog pomaka značenja slobodnih sveza riječi s istim leksičkim sastavom, na primjer:

закидывать удочку /разг./, набивать карман /разг./, набрать в рот воды /разг./, направо и налево /разг./ i mnogi drugi. U sastav sviju analognih slobodnih sveza ulaze stilski neutralne riječi.« (8)

Ipak, mislimo da ni to nije potpun odgovor na pitanje kako i koji frazeologizmi postaju razgovornima. Naime, Žukov ističe da je »метафорическое переосмысление свободных словосочетаний« (metaforički pomak značenja slobodnih sveza riječi) presudno pri prijelazu frazeologizama u razgovorni stil. Međutim, postoji i određen broj stilski neutralnih frazeologizama koji su identični po svom obliku sa slobodnim svezama riječi. Njihove su komponente također izgubile svoje leksičko značenje, desemantizirale su se, što znači da je cijeli frazeologizam dobio novo značenje. Nije teško zaključiti da je i tu nastupio metaforički pomak značenja, npr. kod frazeologizama смотреть /глядеть/ прямо в глаза **кому**, ударати/ударити (staviti, utisnuti i sl.) *čemu* svoj biljeg.

Drugo je pitanje stil frazeologizama u širem smislu. Naime, tu često nailazimo na slučajeve kod kojih značenje frazeologizama djelomično ili u potpunosti odgovara značenju njihovih komponentata. U takvim bi se situacijama možda mogla primijeniti već spomenuta hipoteza da stil jedne komponente upravlja stilom frazeologizma u cijelosti. Tako je npr. frazeologizam купить/покупать по дешевке kolokvijalan jer je komponenta дешевка kolokvijalna, ili kolokvijalna komponenta назубок određuje stil frazeologizma знать назубок, a komponenta шtos stil frazeologizma хватати на шtosове.

Pokušaj određenja kolokvijalnog frazeologizma usko je povezan s još jednim problemom. Naime, neki lingvisti smatraju da je većina frazeologizama kolokvijalna i da u rječnicima stilaska odrednica razg. nije potrebna. Tako piše Molotkov u Predgovoru Frazeološkom rječniku ruskog jezika (11), tako pišu i autori četverotomnog akademijnog Rječnika ruskog jezika (13). Međutim, ne bismo se u potpunosti mogli složiti s tim stavom. Mišljenja smo da se i u okviru frazeologije u užem smislu može govoriti o stanovitom broju stilski neutralnih frazeologizama (под открытым небом, со временем, одним словом, держать <свое> слово, od a do ž (do z), stavljati/staviti akcent *na što*, округли стол, иći linijom manjeg (najmanjeg) otpora, добити слику *o čemu*), a pogotovo ako razmatramo frazeologiju u širem smislu. Dovoljno je samo spomenuti termine (pogotovo one koji su iz usko znanstvenih krugova prešli u širu upotrebu, kao npr. сердечная мышца, государственная монополия itd. ili

skupove riječi tipa glagol + imenica /описательный оборот/: нанести/наносит вред /урон, ущерб/ кому, завести/заводит дружбу /знакомство, переписка itd./. Zato mislimo da je u frazeološkim rječnicima odrednica razg. ipak trebna.

LITERATURA

1. Авалиани, Ю. Ю., К изучению разговорной фразеологии, Труды Самаркандского государственного университета имени Алишера Навои, выпуск № 20 Исследования по русскому и славянскому языкознанию, III, Самарканд, 1971.
2. Федосов, И. А., «Структурно-синтаксические признаки разговорных фразеологических единиц в современном русском языке», Проблемы образования фразеологических единиц, Тула, 1976.
3. Голуб, И. Б., *Стилистика современного русского языка*, М., 1976.
4. Менас, А., «Svoje i posuđeno u frazeologiji», *Strani jezici*, 1, 1972.
5. Панов, М. В., «О стилях произношения /в связи с общими проблемами стилистики/», *Развитие современного русского языка*, М., 1963.
6. Розенталь, Д. Э., М. А. Теленкова. *Словарь-справочник лингвистических терминов*, М., 1976.
7. Васильева, А. Н., *Курс лекций по стилистике русского языка*, М., 1976.
8. Жуков, В. П., *Семантика фразеологических оборотов*, М., 1978.

RJEČNICI

9. Matešić, J., *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb, 1982.
10. *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, u redakciji Menac Antice, Zagreb, 1979—1980.
11. *Фразеологический словарь русского языка*, под редакцией Молоткова, М., 1978.
12. Ожегов, С. И., *Словарь русского языка*, М., 1977.
13. *Словарь русского языка в четырех томах*, АН СССР, М., 1981—1984.

Некоторые характеристики разговорного фразеологизма

Резюме

Стилистическая сниженность — главная характеристика разговорных фразеологизмов. Кроме того, можно ещё определить некоторые свойства разговорных фразеологизмов:

1. Для них характерно оценочное значение.
2. Им присуща и образность.
3. Они отличаются непринужденностью, естественностью.
4. Они ярче выражают сказанное, чем нейтральные слова или словосочетания с тем же значением.
5. Часто вносят тон иронии, шутки или пренебрежения.
6. Уменьшительное имя в составе фразеологизма может влиять на его стилистическую сниженность.
7. Стилистически сниженный компонент в составе фразеологизма указывает на сниженность фразеологизма в целом. Но, нам не до конца понятно, почему становятся стилистически сниженными фразеологизмы, в состав которых входят только нейтральные компоненты.